

PORADENSKÉ SLUŽBY SPECIÁLNÍHO PEDAGOGA NA ZÁKLADNÍ ŠKOLE

The special educators' counselling on elementary school

Mgr. Pavla Švojgrová

Pedagogická fakulta, Masarykova Univerzita;
Faculty of education, Masaryk university

Klíčová slova

Speciální pedagogika, speciální pedagog, integrace, inkluze, základní vzdělávání, základní škola, speciální vzdělávací potřeby.

Key words

Special needs education, teacher for children with special needs, integration, inclusion, primary school, special education needs.

Teoretická východiska

Speciální pedagog a jeho role v základním vzdělávání

Pedagogika je podle J. Skalkové (2007) společenská věda, která zkoumá podstatu, strukturu a zákonitosti výchovy a vzdělávání jako záměrné, cílevědomé a soustavné činnosti formující osobnost člověka v nejrůznějších sférách života společnosti. J. Průcha (2009) k tomu dodává, že v současnosti neexistuje jednotné pojetí pedagogiky, protože se liší podle jednotlivých autorů, teoretických směrů i podle kulturní orientace charakteristické pro určitou zemi. Struktura tohoto oboru je navíc velice členitá a zahrnuje jak teoretické, tak výzkumné podobory.

Jednou z disciplín pedagogiky je i speciální pedagogika orientovaná na výchovu, vzdělávání a na podporu pracovních a společenských návyků u osob se zdravotním, sociálním, tělesným, mentálním, smyslovým či řečovým znevýhodněním. Termín speciální pedagogika použil poprvé B. Popelář již v roce 1957 a od roku 1973 se objevoval i u významného českého speciálního pedagoga M. Sováka (Pipeková, J. 2006).

Tato pedagogická disciplína se ale nezaměřuje pouze na osoby s nejrůznějšími druhy poruch, dotýká se i jedinců ohrožených možným narušením

nebo sociální retardací i jejich rodin, a to u všech věkových kategorií od novorozeneckého období přes dospělost až po stáří (Leonhardt, A. 2001).

L. Goodman (1990) charakterizuje obor speciálního vzdělávání jako oblast edukace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami cestou, která je nejbližší jejich individuálním rozdílům a potřebám. Wilmshurst, L. společně s Brue, A. W. (2005) vychází při své definici speciálního vzdělávání z odlišnosti tohoto oboru od běžného způsobu vzdělávání, které je podle nich pravým opakem využívajícím standardizovaných výukových metod bez přidané individualizované podpory žáka.

Speciální vzdělávání využívá a zahrnuje individuální vzdělávací plány, speciální přístupy a metody ve výuce, speciální pomůcky a vybavení školy i tříd a také podpůrná opatření a pomoc žákům při výuce a jejich rodinám.

V dřívější době se při klasifikaci osob s postižením vycházelo nejvíce z lékařské terminologie. V současnosti nahlížíme na jedince s nejrůznějšími postiženími spíše z pohledu formy, stupně a hloubky postižení a jednotlivým poruchám rozumíme více jako dimenzím. V naší odborné literatuře, ale i ve světové, se nyní nejčastěji setkáváme s označením osoby se speciálně vzdělávacími potřebami (Special Educational Needs, Sonderpädagogischer Förderbedarf) jimž má právě obor speciální pedagogiky poskytnout podporu, pomoc i poradenské služby.

Snahou všech speciálně pedagogických disciplín je integrace osob s postižením do adekvátní reality a vytváření inklusivního prostředí vhodné podporujícího tyto osoby.

Speciální vzdělávací potřeby u žáků mohou mít velký vliv na vzdělávání i na kvalitu života (Grönfeld, M. 2000). Pokud by byl navíc ještě takovýto žák integrován na běžnou základní školu, potřebuje specifickou materiální, technickou i didaktickou podporu při rozvoji svých kompetencí. Naplnit tyto potřeby by měl na dané škole speciální pedagog, který by s integrovanými dětmi pracoval a zaměřoval se na jejich rozvoj.

J. Průcha (2003) vysvětluje, že speciální pedagog má vzdělání a kvalifikaci pro práci s osobami vyžadujícími zvláštní péči a může se uplatnit ve vědecko-výzkumné, organizační a metodické činnosti. Každý speciální pedagog musí projít odborným vzděláním na vysoké škole a očekává se od něho velký všeobecný přehled v oboru i sledování současných trendů speciální pedagogiky. Role speciálního pedagoga se podle J. Jankovského (2001) vyvíjí a má stále více interdisciplinární charakter.

Speciální pedagog může pracovat ve školském poradenském pracovišti, jakým je například Pedagogicko-psychologická poradna anebo Speciálně pedagogické centrum, v alternativních zařízeních výchovného charakteru, ve střediscích komplexní rehabilitace, ve střediscích výchovné péče i v dalších zařízeních nebo terénní práci s rodinami s postiženými dětmi. Může také působit na základní škole běžného typu, kde vyučuje ve třídách pro žáky se speciálně vzdělávacími potřebami nebo v běžných třídách, v nichž jsou tito žáci integrováni, případně pracuje se žáky individuálně či skupinově mimo běžnou výuku.

V rámci své činnosti se speciální pedagog věnuje mnoha činnostem. Velice dobře je shrnuje do několika kategorií společný projekt Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy a evropského sociálního fondu s názvem Investice do rozvoje vzdělávání – Náplň práce školního speciálního pedagoga, kde je uvedeno několik okruhů jeho činnosti.

Hlavní okruhy práce speciálního pedagoga:

- metodická a koordinační činnost,
- diagnostické a intervenční činnosti, osobnostní a sociální výchova žáků,
- nápravy, reedukace a práce s třídními kolektivy,
- práce s pedagogickými pracovníky,
- poradenství rodičům a pedagogům.

Speciální pedagog se v rámci výše uvedených okruhů věnuje žákům se speciálně vzdělávacími potřebami integrovaným na běžné základní škole, jejich rodinám i jejich vyučujícím. Mezi činnosti speciálního pedagoga na základní škole tedy můžeme zařadit převážně vyhledávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a jejich zařazování do speciálně pedagogické péče, vytyčování hlavních problémů jednotlivých žáků, stanovování individuálních vzdělávacích plánů a plánů podpory, individuální či skupinovou práci se žáky se speciálními vzdělávacími v rámci běžného vyučování nebo i mimo něj, průběžné a dlouhodobé pečování o žáky s neprospěchem a vytváření předpokladů pro jeho snižování, hledání optimálních vzdělávacích cest, vyhodnocování účinnosti realizovaných intervenčních činností a jejich úpravy, podporování učitelů při aplikaci speciálně pedagogických aspektů vzdělávání do školních vzdělávacích programů, prohlubování a zlepšování spolupráce s rodiči a poradenskými zařízeními.

Spisovatelka K. Plumley (2010) výstižně píše, že neexistují jiné dvě více důležité osoby v životě dítěte, než je rodič a učitel, a ještě mnohem více toto

tvrzení platí pro dítě se speciálními vzdělávacími potřebami. Každý žák by měl dostat možnost podle svých speciálních potřeb i vlastních schopností a možností dosáhnout základního vzdělání, a to nejlépe v místě bydliště, kde bude v blízkosti své rodiny. Vždyť rovný přístup ke vzdělání je i v našem zákonodárství značně zdůrazňován. Práce speciálního pedagoga na základní škole má právě tuto výsadu umožňovat a nadále také rozšiřovat.

Žák se speciálními vzdělávacími potřebami na základní škole

V rámci základního vzdělávání je u nás kladen velký důraz na klíčovou kompetenci k učení. Jejím cílem je vést žáky, mimo jiné, také k hledání vhodných způsobů, metod a strategií efektivního učení, k plánování, organizování a řízení vlastního učení, k vyhledávání, třídění a systematizaci informací a také se je snaží motivovat i k dalšímu učení a získávání vědomostí či dovedností v průběhu života.

Základní škola hraje velice důležitou roli v posilování kompetenci důležitých pro celoživotní vzdělávání všech svých žáků. Vzhledem k narůstající tendenci integrovat žáky s nejrůznějšími poruchami a vytvářet na základních školách inkluzivní prostředí, by měl být kvalitní systém základního vzdělávání schopen připravit pro celoživotní vzdělávání právě také žáky se speciálními vzdělávacími potřebami a poskytnout jim v rámci vzdělávání veškerou speciálně pedagogickou podporu a odborné poradenství.

Je-li žák integrován v běžné třídě, mluvíme o individuální integraci. Pro takové dítě je třeba zajistit individuální přístup a vytvořit mu individuální vzdělávací plán. Některé základní školy volí druhou variantu integrace, kterou nazýváme skupinová, kdy dochází k vytváření tříd pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. U žáků s narušenou komunikační schopností se například jedná o logopedické třídy.

Žáci s nejrůznějšími speciálně vzdělávacími potřebami, kteří byli integrováni na běžnou základní školu, potřebují speciálně pedagogickou péči a podporu při rozvoji svých dovedností, schopností a kompetencí a také poradenské služby jejich rodinám a pedagogům.

Poradenské služby, materiální i didaktickou podporu, pedagogickou a psychologickou diagnostiku, případně i potřebnou intervenci nebo pomoc školám s tvorbou individuálních plánů zajišťují poradenská pracoviště. Činnost školských poradenských zařízení, tj. speciálně Pedagogických center a Pedagogicko-psychologických poraden, se řídí vyhláškou MŠMT ČR č. 72/ 2005 Sb.

o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

Potřebnou intervenci může ale žákovi se speciálními vzdělávacími potřebami poskytnout také školní speciální pedagog.

Výzkumné šetření

Metodologie výzkumného šetření

Součástí výzkumného šetření prováděného v rámci přípravy disertační práce je i výzkum zaměřený na analýzu práce speciálního pedagoga a jeho zapojení do intervence u integrovaných žáků v základních školách. V rámci tohoto šetření bylo vytýčeno i několik parciálních cílů, které směřují ke zjištění:

- v jakém počtu integrují základní školy žáky se specifickými vzdělávacími potřebami,
- zda pracuje s integrovanými žáky speciální pedagog,
- jaká je jeho specializace v oboru,
- jak často je s integrovanými žáky pracováno,
- jakým způsobem je s integrovanými žáky pracováno,
- zda speciální pedagog poskytuje poradenství i rodinám.

Výzkumné šetření je realizováno v rámci řešení Výzkumného záměru (MSM0021622443) Speciální potřeby žáků v kontextu Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání.

Kvantitativní výzkum byl proveden dotazníkovým šetřením uskutečněným ve dvou fázích. Ve fázi první byla skupina základních škol obesaána dotazníkem zaměřeným na otázky integrace: jací žáci jsou na škole integrováni, zda s těmito žáky pracuje speciální pedagog a zda tento speciální pedagog spolupracuje i s dalšími odborníky. Z výsledků vyplynulo, že přibližně jedna třetina základních škol využívá možnost zaměstnat speciálního pedagoga pro práci s žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. V druhé fázi výzkumného šetření byl do vybraných základních škol v krajích Jihomoravském a Zlínském elektronicky rozeslán dotazník směřovaný ke speciálním pedagogům, kteří na těchto školách pracují. Informace, získané dotazníkovým šetřením, byly statisticky vyhodnoceny.

Dotazníkového šetření se zúčastnilo 63 speciálních pedagogů pracujících na základních školách s integrovanými žáky. V této skupině bylo pouze 9 mužů, ženy proto ve výzkumu převažují v poměru 1 : 6 a tvoří 86 % procent respondentů. Stejně velké procento představují i speciální pedagogové s ma-

gisterským vzděláním, jedná se o muže i ženy. Bakalářské vzdělání uvedlo v dotazníkovém šetření jen 14 % respondentů.

Závěry z výzkumného šetření

U největšího procenta speciálních pedagogů na základních školách se délka pedagogické praxe pohybuje v rozmezí 5–10 let. Tato skupina tvoří 31 % z celkového počtu, což je 20 respondentů. Následující dvě další skupiny jsou shodně velké. Představují vždy 24 % respondentů, kteří pracující ve svém oboru buď 1–5 let nebo 10–15 let.

Více než polovina (63 %) speciálních pedagogů na základních školách, kteří se zúčastnili výzkumného šetření, uvedla jako svou specializaci v oboru kombinaci oblastí logopedie, surdopedie a specifických poruch učení. Dalších 8 % uvedlo jako svou specializaci pouze logopedii a surdopedii.

Můžeme tedy říci, že 71 % respondentů ve svém oboru specializuje na oblast poruch řeči a sluchu, to je 45 ze 63. Dalších 10 respondentů se specializuje na psychopedii a somatopedii a 8 respondentů na psychopedii a etopedii. Žádný speciální pedagog na běžné základní škole neoznačil v dotazníkovém šetření oblast poruch zraku ani kombinované poruchy.

Více než tři čtvrtiny respondentů pracují na základní škole na plný pracovní úvazek. V rámci výzkumného šetření to uvedlo 53 speciálních pedagogů, což je 84 %. Na poloviční úvazek je zaměstnáno 9 respondentů a jen jeden uvádí úvazek částečný. Více než polovina ale poukazuje i na to, že pracuje také nad rámec svého úvazku. Do 5 pracovních hodin týdně nad pracovní úvazek pracuje 16 % respondentů. Jsou zaměstnáni všichni na plný pracovní úvazek. 27 % respondentů pracuje 5–10 hodin týdně nad svůj běžný úvazek. Do této skupiny spadají zejména respondenti pracující na poloviční nebo částečný úvazek.

V největším procentu škol (59 %) integrují základní školy, na nichž pracovali respondenti výzkumného šetření, skupinu mezi 11 až 20 žáky. Základní školy, které integrují skupinu 21 až 30 žáků, tvoří 21 % škol, a základní školy integrující více než 31 žáků ve výzkumném šetření zastupují 14 % z celku. V nejmenším procentu případů (6 %) je na základních školách integrován pouze malý počet žáků – do deseti. Z výzkumného šetření také vyplynulo, že 79 % žáků, je integrováno individuální formou.

Respondenti v rámci výzkumného šetření také uváděli, jaké terapeutické metody práce s integrovanými žáky využívají. Každá metoda byla nejprve

vyhodnocena zvlášť a tyto výsledky byly posléze porovnány. Mezi nejvíce využívané metody zařadili respondenti: reedukaci společně s kompenzací, poradenskou a intervenční činnost. Méně využívanými metodami práce jsou relaxační techniky a rehabilitační metody práce. Dramatoterapie, muzikoterapie a arteterapie se v porovnání s ostatními metodami využívají v nejmenší míře.

Vzhledem k tomu, že žáci se speciálními vzdělávacími potřebami, pracují individuálním tempem a je u nich třeba speciálně pedagogická podpora při výuce některého učiva nebo při plnění některých úloh, pracují speciální pedagogové s integrovanými žáky pravidelně. Z výzkumného šetření vyplynulo, že nejčastěji probíhá pravidelná intervence každý den (57 %). Tato intenzivní péče je součástí běžné výuky ve třídě, kde vyučuje přímo speciální pedagog.

Součástí výzkumu bylo také škálové hodnocení četnosti některých aktivit speciálních pedagogů. U každé aktivity mohli respondenti volit na škále ze čtyř stupňů:

- velmi často,
- často,
- výjimečně,
- nikdy.

Mezi aktivity, které vykonávají respondenti velmi často, byla zařazena intervenční činnost (56 %), řešení výukových a výchovných obtíží (68 %), metodická podpora školy (71 %) a tvorba individuálních vzdělávacích plánů (90 %).

Za aktivity označované v největší míře jako časté označili respondenti poradenství při školní neúspěšnosti (56 %), prevenci sociálně patologických jevů (43 %), podporou pedagogických pracovníků (38 %) poradenství rodičům (73 %) a depistážní činnost (73 %). Více než polovina, tedy 57 %, provádí u žáků na základní škole často také diagnostiku. Jen 13 % respondentů uvedlo, že diagnostiku nikdy neprovádí.

K činnostem, u nichž respondenti v největší míře uváděli, že je vykonávají jen výjimečně, patřila péče o žáky nadané a mimořádně nadané (57 %), třetina respondentů dokonce uvádí, že s nimi nepracuje nikdy. Za výjimečnou označují speciální pedagogové také osvětovou činnost (87 %), která by formou přednášek nebo diskuzí informovala veřejnost.

Více než polovina speciálních pedagogů, přesněji 59 %, pracuje se svými žáky všemi dostupnými způsoby. Přímou je vyučuje v hodině, věnuje se jim

individuálně i skupinově díky školním kroužkům. Individuální intervenci a přímou výuku využívá 14 % respondentů, někteří respondenti uvádějí, že pouze vyučují přímo ve vyučovacích hodinách (11 %). Možnosti přímé výuky, individuální a skupinové práce s integrovanými žáky se prolínají u všech respondentů.

Speciální pedagog je pro základní školu, která integruje žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, velkým přínosem, protože umožňuje těmto žákům pracovat vlastním tempem, za vhodných podmínek a podle individuálních vzdělávacích plánů. Provádějí depistážní i diagnostické činnosti, podporují školu metodicky a snaží se provádět preventivní opatření proti sociálně patologickým jevům. Pomáhají vyučujícím naplňovat speciální potřeby žáků, které mají ve svých třídách, a poskytují poradenství rodičům.

Výzkum týkající se zajišťování poradenských služeb speciálního pedagoga bude i nadále rozšiřován, a to zejména v oblasti poradenství pro žáka s narušenou komunikační schopností, aby bylo možné přesněji navrhnout opatření pro zlepšování efektivity této práce.

Použitá literatura

GOODMAN, L. Time and learning in the special education classroom.

1. vyd. Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1990. 122 s. ISBN 0-7914-0371-8.

GROHNFELDT, M. Lehrbuch der Sprachheilpädagogik und Logopädie.

1. vyd. Berlin: Kohlhammer, 2000. 360 s. ISBN 3-17-016049-4.

JANKOVSKÝ, J. Ucelená rehabilitace dětí s tělesným a kombinovaným postižením, somatopedická a psychologická hlediska. 1. vyd. Praha: TRITON, 2001. 158 s. ISBN 80-7254-192-7.

JANKOVSKÝ, J., JANKOVSKÁ, B. Arteterapie jako součást ucelené rehabilitace dětí s tělesným postižením. Speciální pedagogika, Praha: Pedagogická fakulta UK, 2001. 11, 4, od s. 243-247, 5 s. ISSN 1211-2720.

LEONHARDT, A. Úvod do pedagogiky sluchovo postižitelných. 1. vyd. Bratislava: Sapientia, 2001. 248 s. ISBN 80-967180-8-8.

MAREŠ, J., PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. Pedagogický slovník. 4. vyd. Praha: Portál, 2003. 324 s. ISBN 80-7178-772-8.

MŠMT ČR č. Vyhláška 72/ 2005 Sb. o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online], c2005, last revision 21st of January 2010

- [cit. 10-01-25]. <<http://www.msmt.cz/dokumenty/vyhlasaka-c-72-2005-sb-1>>.
- PIPEKOVÁ, J. Kapitoly ze speciální pedagogiky. 2. vyd. Brno: Paido, 2006. 330 s. ISBN 80-7315-120-0.
- PRŮCHA, J. Pedagogický slovní – nové, rozšířené a aktualizované vydání, 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 395 s. ISBN 978-80-7367-647-6.
- PRŮCHA, J. Přehled pedagogiky, 3.vyd. Praha: Portál, 2009. 271 s. ISBN 978-80-7367-567-7.
- PLUMLEY, K. Special Needs Education. American red cross [online], c2010, last revision 8th of January 2010 [cit. 10-01-25]. <<http://special-needseducation.suite101.com/>>.
- SKALKOVÁ, J. Obecná didaktika. 1.vyd. Praha: Grada, 2007. 368 s. ISBN 80-247-1821-9.
- WILMHURST, L., BRUE, A.W. A Parent's Guide to Special Education. 1. vyd. New York, NY: AMACOM, 2005 265 s. ISBN 0814472834

Kontaktní adresa

Pavla Švojkrová
pavla.svojkrova@seznam.cz